

ПОЛІТИЧНА ЛЮСТРАЦІЯ: ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПОНЯТТЯ

Статтю присвячено теоретичному дослідженню поняття «люстрація». Подано декілька тлумачень цього терміна, розглянуто види люстрації та проаналізовано перші кроки до політичної люстрації в українському суспільстві. Також у роботі наведено історичні довідки появи поняття «люстрація». Надано прогнози щодо подальшого розвитку люстраційних процесів в Україні.

Ключові слова: люстрація, політична люстрація, очищення влади, трансформація.

Данная статья посвящена теоретическому исследованию понятия «люстрация». В статье приведены несколько толкований данного понятия, рассмотрены виды люстрации и проанализированы первые шаги к политической люстрации в украинском обществе. Также в работе приведены исторические справки появления понятия «люстрация». Предоставлено прогнозы относительно дальнейшего развития люстрационных процессов в Украине.

Ключевые слова: люстрация, политическая люстрация, очищение власти, трансформация.

This article deals with the theoretical investigation of the notion of «lustration». The article presents several interpretations of the term, is considered and analyzed the types of lustration first steps towards a political lustration in Ukrainian society. Also, the paper presents the appearance of historical references concept of «lustration». Courtesy predictions on further development lustration process in Ukraine.

Key words: lustration, political lustration, cleaning power, transformation.

Революційні події в Україні сколихнули весь світ та кардинально змінили хід української історії, крім того, вони стали проявом патріотизму, героїзму та мужності українських громадян. Уже давно держава не бачила такої піднесеності та настільки високих хвиль супротиву діючій владі. До цих пір слово «люстрація» носило лише описовий характер та мало тільки теоретичне значення, сьогодні ж ми спостерігаємо яскравий приклад того, як люстраційні процеси не лише практично втілюються в життя і на наших очах відбувається кардинальна зміна влади, а й те, як поступово починає перебудовуватись політична система держави. Так, наприклад, за доволі короткий проміжок часу було скинуто діючу владу, створено люстраційні комісії, ухвалено низку законопроектів щодо обмеження депутатських повноважень тощо (8 квітня Верховна Рада України більшістю голосів прийняла закон № 1188-18 «Про відновлення довіри до судової системи України»). Сьогодні ми маємо всі підстави заявляти про те, що наша держава стала на шлях кардинальних змін.

Про застосування люстрації в українському політикумі останнім часом заговорили всі: опозиційні сили, політичні лідери, ЗМІ і громадяни держави. Але в українській політологічній науці недостатньо вивченим залишаються питання не лише теоретичного обґрунтування явища люстрації, а й його практичного застосування. У цій статті автор пропонує з'ясувати

історичні корені люстраційних процесів, розглянути теоретичну основу поняття «люстрація» та виявити основні вектори подальшого розвитку люстраційних змін в українському політикумі.

Питанням люстрації цікавилось чимало вітчизняних та зарубіжних науковців, зокрема, таких як: Е. Бланкенбург, В. Дейниченко, І. Левенок, А. Присяжнюк, І. Рибачок, А. Руденко, О. Сахно, Е. Фіштейн, С. Шевчук та ін. Але комплексного дослідження феномену люстрації та практичних рекомендацій щодо застосування люстрації в українському політикумі поки що немає. Тому автор статті вважає за доцільне висвітлити головні аспекти люстраційних процесів на теренах нашої держави.

Саме слово «люстрація» латинського походження (далі буде наведено його повне тлумачення), першопочатково люстрація відображала процеси, що відбувалися в кризовій Римській республіці у I ст. до н. е. У цей період словом «lustratio» позначали процес заборони посадовим особам, що займали важливі пости в армії і сенаті при диктаторі Суллі (Марії, Помпеї, Цезарі та ін.) займати їх надалі. Іншими словами, це був різновид репресій наступною елітою попередньої еліти, щоправда, без вбивств і переслідувань. Надалі люстрація передбачала собою відсторонення представників однієї політичної еліти від влади з заборонаю зайняття посад через те, що вони представляли політичний режим, викритий у злочинах проти людини [3].

Також схожа процедура, яка була предтечею явища сучасної люстрації, існувала у древньогрецьких містах. Окремі особи за рішенням народних зборів піддавалися вигнанню, імена тих, хто мав покинути місто писали на глиняних черепках – «остраках», звідси пішла назва вигнання – «остракізм». Започаткована ця процедура була Клісфеном у 508 р. до н. е., після повалення тиранії синів Пісістрата Гіппія і Гіппарха [2].

Близького до сучасності значення дане поняття почало набувати з XIV ст. Поняттям люстрації позначались періодичні описи державного майна для визначення його доходу. Проводились з 1562 року і до кінця XVIII ст. у Польщі, а в 1778-1876 рр. російськими державними службовцями у Литві, Білорусії і на Правобережній Україні. При цьому фіксувалась чисельність податного населення, його матеріальне положення, склад та цінність земельних угідь, доходи тощо. З 1867 р. у західних губерніях Російської імперії діяли спеціальні люстраційні комісії, завданням яких була перевірка правильності інвентарю державних помість [1, с. 158].

Також термін «люстрація» застосовувався як джерело вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII ст. У цей час на території Волині було три типи землеволодіння – приватне, державне і церковне. Саме внаслідок описання державних землеволодінь і утворився такий різновид описово-статистичної документації, як люстрації. За таких обставин люстрації набували значення загальнодержавних обстежень господарсько-фінансового стану королівщин (державних маєтностей) з метою отримання детальних свідчень про стан та результати експлуатації державних володінь та прибутків, а також обчислення на підставі даних про прибутки і витрати розміру державного податку з королівщин. Саме слово «люстрація» у цей час означає докладно «оглядати» або «вивчати».

У законодавстві Великого Князівства Литовського термін «люстрація» вперше було вжито 1545 р. в значенні оцінки стану військової справи. Пізніше в сенсі урядового опису державних маєтностей, цей термін вперше було вжито в конституції Пйотрковського сейму 1562-1563 років. Головне завдання акції під назвою «люстрація» було обчислити прибутковість державних маєтностей (королівщин), їхнє оподаткування. Отже, люстрація – це перевірка королівських маєтностей і староств, що здійснювалась присяглими особами, направленими для огляду й детального описання їхнього стану, доходів та повинностей підданих [5, с. 313].

Звернемо детальну увагу на саме тлумачення цього поняття.

Люстрація (від латинського *lustratio* – очищення через жертвопринесення) – в політичному смислі означає очищення влади від старих кадрів, заборона функціонерам попередньої влади займати посади в державному апараті, обиратися у представницькі органи, бути судьями, інколи навіть займатися викладацькою діяльністю тощо [4].

Також люстрація – це політична форма легітимізації нового державного режиму – демократичного або тоталітарного. Вона здійснюється не обов'язково в строгих юридичних рамках, оскільки її мета носить

переважно характер ідеологічного протистояння нової правлячої еліти і старої [7].

Сучасне ж тлумачення зводиться до такого: правовий термін (від пізньолат. *lustratio* – очищення шляхом жертвопринесення, спокута). Вживається для означення особливої процедури перевірки осіб, які після зміни в країні тоталітарної влади на демократичну обіймають державні посади, що включені до спеціального переліку, а також кандидатів на ці посади на предмет їхнього співробітництва в минулому (до зміни в країні влади) з органами державної безпеки. З цього приводу, 1990-1993 рр. у постсоціалістичних країнах, зокрема в Естонії, Латвії, Румунії, Угорщині, Чехії, було прийнято закони «Про люстрацію», що забороняють відповідним особам обіймати деякі державні посади, а також обиратися в органи представницької влади. Одержані в ході люстраційної перевірки компрометуючі матеріали на ту чи іншу особу, яка займає посаду, що включена законом до спеціального переліку, можуть бути публічно оголошені, якщо ця особа добровільно не погодилася залишити займану нею посаду [4].

Окрім того, термін «люстрація» носить ще декілька тлумачень:

- релігійно-магічні обряди, які, за уявленням віруючих, охороняють від хвороб та інших бід;
- заборона обіймати керівні та деякі високі посади особам, які мають сумнівне минуле;
- перевірка на нелояльність і неучасть у керівних або правоохоронних органах суворого режиму [1, с. 158].

Залежно від сфер застосування люстрація у сучасному тлумаченні може набувати доволі різних видів. Розглянемо кожен з них.

Люстрація державна – це форма захисту державних інституцій (реального народовладдя та правильного функціонування державного механізму як сукупності дій виборних осіб і державних службовців) від таємного (від суспільства) впливу на вищих державних посадовців з боку окремих осіб, спеціальних органів, секретних організацій та іноземного впливу.

Ця люстрація стосується лише окремих державних чиновників усіх гілок влади всіх рангів аж до народних депутатів України та Президента України та осіб, які претендують на зайняття відповідних посад.

Під державною люстрацією (фізичних осіб) пропонується розуміти процес, спрямований на добровільне повідомлення громадянами (які претендують на зайняття відповідних посад):

- про їхні таємні стосунки з відповідними секретними службами;
- про причини перебування за кордоном України;
- про своє колишнє або дійсне членство в зареєстрованих, незареєстрованих, а також таємних політичних та інших організаціях;
- про фактичне дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою;
- про перевірку посадовців (чиновників) усіх гілок державної влади (державних службовців, суддів, народних депутатів), які обіймають вже свої посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь у виборчих процесах (як фізичних, так і юридичних осіб) на предмет їхнього таємного співробітництва зі спеціальними службами [2].

Люстрація економічна, тобто процедура захисту народу, держави та національної економіки від протизаконного впливу на них величезного тіншового капіталу (отриманого незаконним, а то і злочинним шляхом), під якою пропонується розуміти процес, спрямований на:

- наявне в них та в пов'язаних з ними осіб майна та відповідність його обсягів задекларованим доходам;
 - фактичне дотримання вимог щодо заборони суміщення державних (виборних) посад з іншою роботою;
 - фактичне або навіть і юридично оформлене управління власним бізнесом;
 - перевірку посадовців (чиновників) усіх гілок державної влади (державних службовців, суддів, народних депутатів), які обіймають вже свої посади, а також претендентів на відповідні посади та претендентів на участь у виборчих процесах (як фізичних, так і юридичних осіб) на предмет наявності, законності у них та близьких їм осіб майна, грошових коштів, у т. ч. за кордоном, та відповідності їх рівню задекларованих доходів;
 - використання автоматичних санкцій у вигляді конфіскації в доход держави всього майна люстрованих фізичних та юридичних осіб, яке не було задекларовано під час здійснення процедури люстрації та не було відображено в попередньо поданих податкових деклараціях;
 - автоматичне, передбачене законодавством, звільнення з посад або недопущення до їх зайняття осіб, які надали неправдиву інформацію, з застосуванням передбачених законодавством санкцій, у т. ч. конфіскації в доход держави не задекларованого своєчасно майна [2].
- Люстрація політична, тобто державна система захисту народу, держави від узурпації державної влади незаконними діями політичних партій, захисту членів партії від порушень внутрішньо-партійної демократії, під якою пропонується розуміти процес, спрямований на забезпечення:
- публічного надання всіма зареєстрованими партіями, партійними фракціями, а також публічними політиками (згідно до визначеного законом переліку) інформації про свою політичну та фінансову діяльність, про політичні (соціально-економічні, культурні тощо) програми та про результати їх реалізації за відповідні періоди (етапи);
 - публічного, системно упорядкованого та безоплатного для користувачів розповсюдження такої інформації для громадян держави;
 - офіційного щорічного проведення аудиторської перевірки такої інформації та фінансово-партійної діяльності самих люстрованих осіб відповідними державними органами за рахунок самих люстрованих осіб у наступних напрямках:
 - відповідності ідеології, програми, статутних документів та практики діяльності відповідної партії, громадської організації принципам та нормам Конституції, міжнародним угодам, вимогам міжнародних органів, ратифікованих державою, рішенням міжнародних судових органів та трибуналів, визнаних державою;

– практичної організаційно-фінансової діяльності партії, громадської організації на відповідність вимогам чинного законодавства країни та статутним документам партії, громадської організації, рішенням їх вищих керівних органів з метою недопущення удаваного (псевдо) існування партії;

– дотримання партією, організацією демократичних принципів формування керівних та виконавчих органів, належного контролю за їхньою роботою їх, належного звітування, процедур висовування кандидатів у виборчі списки у випадках участі партії, організації у виборчому процесі;

– можливого за відомо фіктивного створення і існування партії, коли окремі особи («грошові мішки») купують або реєструють удавану партійну структуру для отримання можливості особистого проникнення в державні органи та отримання депутатської недоторканості, створення іміджу серйозного політика з ціллю підтримки власного бізнесу тощо [2].

На сьогодні люстрація – це не лише шлях до очищення державних органів, суспільної моралі, але і вища міра соціального захисту громадян від посягань замінити владу народу на владу корупції, владу грошей, владу таємних організацій, груп людей, а то й закордонних структур.

На думку автора, люстрація є найгуманішим засобом звільнення з посад та недопущення до правлячого керма недосвідчених, непрофесійних у політиці осіб.

Якщо давати прогнози подальшого розвитку люстраційних процесів у політикумі нашої держави, – автор вважає, що вони й надалі набуватимуть масштабності. Адже підґрунтя для трансформації і реформ вже закладено. Єдине, чого слід дотриматись, – це не втратити шанс майбутній обраній владі виконати головні фундаментальні завдання люстрації. У першу чергу, це:

– створення механізму, який унеможливило б узурпацію влади у вигляді таємного тиску на органи влади, державних службовців, суддів, маніпулювання ними;

– виключення можливості таємного співробітництва вищих посадовців держави, суддів (та адвокатів) зі спецслужбами, таємними товариствами;

– створення дієвої системи виявлення фактів незаконного набуття майна та майнових прав державними службовцями, народними обранцями, політичними діячами, фактів приховування ними своїх доходів;

– недопущення негативного впливу олігархічних кіл та великого капіталу на посадовців вищого рівня, тобто недопущення узурпації влади;

– створення системи громадсько-політичного та державного контролю за реальним функціонуванням політичних партій та громадських об'єднань як суб'єктів первинних етапів формування органів влади, так офіційної опозиції, профілактиці утворення і існування фіктивних або тоталітарних політичних структур (партій) та громадських організацій з метою проникнення до влади;

– недопущення сепаратистських налаштувань та ідей як у політичній, так і у соціальній сферах [2].

Отже, в апіорі, люстрація – це зміна, очищення, знищення тоталітарної системи влади. Якщо переносити цей процес на сучасні українські реалії, то він має

дещо помірніший характер, нині люстрація – це не кримінальне переслідування, а суспільна недовіра.

Феномен люстрації може стосуватись різних сфер суспільного життя. Але якнайкраще цей процес втілюється саме в політичну сферу, тому що стосується кардинальної зміни існуючої влади. Українські громадяни сьогодні активно вимагають застосування

люстраційних процесів у політиці нашої держави; перші кроки до цього вже зроблено – існуючу владу повалено, олігархічний клан скинуто з державних посад, майно можновладців повернуто у користування держави. І хоча це лише перші кроки на шляху до докорінної зміни влади, але процес розпочато, фундамент люстрації закладено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Большая энциклопедия в 62 томах. Т. 27. – М. : ТЕРРА, 2006. – 592 с.
2. Дейниченко В. Концепція перманентної люстрації (очищення) влади в Україні [Електронний ресурс] / В. Дейниченко. – Режим доступу : <http://kds.org.ua/presentation/dejnichenko-vf-lyustratsiya-permanentna-ua-kontseptsiya>.
3. Костеж С. Люстрація: політичні чистки за ширмою реформ [Електронний ресурс] / С. Костеж. – Режим доступу : <http://ua.112.ua/analitika/lyustraciya-politichni-chistki-za-shirmoyu-reform-52168.html>.
4. Костюченко С. Люстрація – це не війна з минулим, це боротьба за майбутнє [Електронний ресурс] / С. Костючко. – Режим доступу : <http://www.tyahnubok.info/dopusy/dopusy/005425/>.
5. Рибачок І. О. Джерела вивчення історичної демографії Волині другої половини XVI – першої половини XVII / І. О. Рибачок // Наукові праці історичного факультету. – 2009. – Вип. XXVII. – С. 310–318.
6. Руденко А. Ф. Порівняння процесів люстрації в Польщі та в Україні: спільні риси та особливості [Електронний ресурс] / А. Ф. Руденко. – Режим доступу : http://www.rusnauka.com/15_APSN_2011/Politologia/10_86493.doc.htm.
7. Сахно О. Що таке люстрація? З досвіду країн соціального табору [Електронний ресурс] / О. Сахно. – Режим доступу : <http://www.lustration.org.ua>.
8. Хохлов В. План дій: люстрація та інші кроки [Електронний ресурс] / В. Хохлов. – Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/02/26/7016299/>.
9. Шевчук С. Люстрація та ретроактивна справедливість: європейські стандарти захисту прав людини при переході до демократичного правління [Електронний ресурс] / С. Шевчук. – Режим доступу : <http://www.justinian.com.ua/article.php?id=2140>.

Рецензенти: Шевчук О. В., д. політ. н., професор;
Шубін С. П., д. політ. н., доцент;
Ворчакова І. Є., к. політ. н., доцент.

© Степаненко О. Г., 2014

Дата надходження статті до редколегії 15.05.2014 р.

СТЕПАНЕНКО Ольга Георгіївна – аспірант кафедри політичних наук Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського, м. Миколаїв, Україна.

Коло наукових інтересів: політична люстрація.